

УДК 811.161.2'373.71.82-3.09

ГАЛИНА СТУКАН,

кандидат педагогічних наук, доцент;

ГАЛИНА ЦИЦ,

кандидат філологічних наук, доцент;

ЛЮДМИЛА ГЛУШОК,

кандидат педагогічних наук, доцент

(м. Хмельницький)

Роль узуальних і трансформованих фразеологічних одиниць у романі «Катарсис» Віталія Мацька

У статті проаналізовано роль узуальних і трансформованих фразеологічних одиниць у романі Віталія Мацька «Катарсис». Об'єктом дослідження стали, зокрема, прислів'я, приказки, каламбури.

На багатому фактичному матеріалі розглянуто фразеологічні одиниці як одну з основних ознак ідіолекту письменника. За результатами спостережень зроблено висновок про те, що фразеологічні одиниці, представлені в романі, яскраво змальовують індивідуальність персонажів, певні риси характеру, точно передають думки і наміри, позначають явища дійсності, дають їм оцінку, передають мовленнєвий етикет, відображають звичаї і традиції подолян.

Ключові слова: мова роману «Катарсис», ідіостиль Віталія Мацька, фразеологічні одиниці, прислів'я, приказки, каламбури.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Використання у будь-якому художньому тексті фразеологізмів стилістично увиразнює мову, оскільки характерною ознакою стійких словосполучень є експресивність, завдяки якій вони є одними з найяскравіших виражально-зображувальних засобів мови. Більша частина сталих зворотів виконує емотивну функцію, бо вони не просто називають дії та явища, а й дають їм певну оцінку. Загальномовні стійкі звороти часто застосовуються у мові митців. За словами Г. Передрій, у творах письменників фразеологізми як образні одиниці використовуються з певним художньо-виражальним завданням або набувають заданого автором емоційного забарвлення [1, с. 29].

Поєднання народних традицій та літературних інновацій, фольклорні мотиви створюють світ роману В. Мацька «Катарсис», який нещодавно вийшов друком з-під пера сучасного українського

письменника. Згаданий твір ілюструє нове буття фольклору в літературному середовищі ХХІ століття, доводить невичерпність та життєвість фольклорної традиції, а творча манера автора відповідає традиції українського письменства.

Мова героїв пересипана прислів'ями та приказками, які вживаються задля того, аби яскравіше змалювати індивідуальність персонажа, певні риси характеру, наміри, репрезентувати авторську позицію тощо: *«старий буряк солодший на смак», «в чужому оці мачинку бачить, а в своєму скалки не помічає», «де два пси кусаються, третій хай не пхається», «з посміху люди бувають», «без громади не буде і ради», «половина світу скаче, половина – плаче», «той, хто для когось копанку копає, той сам у неї конче полетить», «трапляється свято і в будні»* [2; 3].

Аналіз досліджень і публікацій... Більшість науковців зазначає, що в мові художнього твору відбувається стилізація розмовності, тобто свідоме переймання письменником характерних особливостей розмовного стилю з метою створення відповідного колориту в художньому тексті. Саме з метою стилізації розмовності в мові художньої літератури письменники використовують фразеологізми, окремі слова, властиві живому усному мовленню, синтаксично-інтонаційну будову речень.

Творчість українських письменників привертала і привертає увагу вчених з точки зору багатства фразеологізмів, їхнього використання, функцій [4, с. 23]. Так, наприклад, М. Онишкевич працював над фразеологією творів І. Вишенського; народні фразеологізми «Енеїди» Котляревського досліджував П. Плющ. Багато досліджень здійснено на матеріалі творів Т. Г. Шевченка (Л. Добржанська, М. Коломієць, Ф. Медведєв, В. Рубан). Фразеологічні одиниці у творах письменниці Марка Вовчка досліджували М. Ладухін, Н. Титаренко. Мову роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», зокрема фразеологічні звороти, досліджувала Н. Крижанівська. Вагомими у лінгвістичному аспекті є праці, в яких висвітлено фразеологічний склад творів О. Кобилянської, І. Нечуя-Левицького, І. Франка, А. Тесленка, В. Стефаніка, А. Свидницького, Л. Глібова та ін. П. Дудик працював над мовою творів Ярослава Галана, В. Сенчук досліджував фразеологізми у мові творів Олекси Десняка. Як зазначає В. М. Білоноженко, під пером відомого гумориста Остапа Вишні фразеологізми стали джерелом нових художніх образів, жаргів, несподіваних каламбурів. Письменник звертається до багатой на фразеологізми рідної мови як до невичерпного джерела мовної експресії.»Сьогодні, **як на духу**, розкажу

вам, як мене підвела преса, друковане тобто слово, як воно, оте слово, **поклато мене на обидві лопатки**» [5, с. 156].

А. М. Емірова зазначає: «Фразеологія покриває переважно ті ділянки дійсності, які безпосередньо пов'язані з людиною, з її баченням, оцінкою реалій, з психічними особливостями особистості – пізнавальними процесами, емоційно-вольовою стороною психіки, індивідуально-типологічними особливостями особистості тощо [6, с. 42].

До фразеологічного фонду увійшло багато одиниць-назв українських творів: «Борислав сміється» (Іван Франко), «Голодна воля» (Панас Мирний), «Досвітні вогні» (Леся Українка), «Під тихими вербами» (Борис Грінченко), «Тіні забутих предків» (Михайло Коцюбинський), «Хліб і сіль», «Кров людська – не водиця», «Чотири броди» (Михайло Стельмах), «Жива вода» (Юрій Яновський), «Кайдашева сім'я» (Іван Нечуй-Левицький) та ін.

Отже, фразеологізми займають значне місце у художніх творах, тому що вони образно й точно передають думку, яскраво зображують різні аспекти дійсності. Фразеологізми не тільки позначають певне явище, але й характеризують його, дають йому оцінку, тому що їм властиві такі виражальні якості, як образність, емоційність, експресивність. У значеннєвому відношенні вони відповідають єдиним поняттям, виражаючи значення предметності, процесу, якості, властивості або способу, мають граматичні категорії, що визначаються морфологічними формами й синтаксичною функцією в реченні, і виявляють закономірності в співвідношенні із загальною системою мови, які проявляються в лексичній сполучуваності, стилістичному й емоційно-експресивному забарвленні значення й синонімічних зв'язків.

Письменники за допомогою фразеологізмів передають мовленнєвий етикет українського народу, відображають мову, звичаї та традиції українців.

Мову роману «Катарсис» Віталія Мацька, зокрема його фольклорні мотиви, вивчала С. Маховська, яка довела, що зазначений твір ілюструє нове буття фольклору в літературному середовищі ХХІ століття [7, с. 31]. Проте лексичне та фразеологічне багатство зазначеного роману ще не знайшло свого висвітлення в науковій літературі.

Формулювання цілей статті... Мета статті – на матеріалі тексту роману «Катарсис» Віталія Мацька вперше дослідити роль узуальних та трансформованих фразеологічних одиниць.

Виклад основного матеріалу... Характерною особливістю роману «Катарсис» є мова, яка рясніє фразеологічними одиницями різного типу – неоціненим здобутком розмовного мовлення. Вони відтворюють

національний колорит, сприяють художньому втіленню ідеї, яскраво змальовують персонажів, увиразнюють авторське мовлення, передають особливості мовлення подолан.

У романі «Катарсис» Віталія Мацька виявлено такі прислів'я: – *Авжеж, – прогудів Трохим, – кажуть, хто рано встає, тому Бог подає.* (Йдеться про Трохима, який не полінувався і прокинувся рано-вранці для вирішення справ) [2, с. 8];

І назбиралося багатенько. Нитка до нитки – голому сорочка (Підкреслює працьовитість, дбайливість, безкорисливість Насті Олійник, яка ходила по селу, вимінювала на молоко зерно та збирала все до крупинки, щоб засіяти колгоспну ниву [2, с. 9];

– *Душечко, на цьому світ клином не зійшовся* (Вжито, щоб показати, що немає безвихідних ситуацій, що кожен заслуговує на щастя і треба не втрачати віру) [2, с. 15];

Де два пси кусаються, третій хай не пхається. (Розповідається про людей, які втручалися в особисте життя Сергія та Ольги і не давали їм спокою) [2, с. 22];

– *А хто тобі скаже, крім мене. Інші у спину тобі сміх кидають.* (Вжито у значенні «говорять неправду», «насміхаються». Автор показує щирі наміри сусідки Юстини) [2, с. 22];

– *Не тішся. Не сукай мотузки, бо обірветься.* (Письменник використав у значенні «увірветься терпець». Йдеться про Ольгу, якій набридли утиски з боку влади та Прокопенка, що нишпорив по селу та вишукував ворогів) [2, с. 44];

– *Еге, після приземлення сатанисти понавипускали плакатів:»Увесь світ облітав, ніде бога не видав». Побачиш перед кончиною, як боляче припаде.* (Вжито у прямому значенні. Так звертався із застереженням дядько Денис, який не боявся говорити правду своєму племіннику Василю) [2, с. 63];

– *Воно й не дивно, бо половина світу скаче, а половина плаче. Тому й квіти одні чисті, прозорі, росяні, інші стоптані, опорошені, споневірені.* (Йдеться про людей, які не цінують Божу красу, а тільки руйнують її, а потім шкодують про зроблене) [3, с. 100];

– *Кругом жлобство – жлоб на жлобові сидить і жлобом поганяє. Доборолись!* (Засуджує скнарність людей, яка виявляється у вчинках та поведінці. Вжито у розмові баби Гольки з Наталею про те, що влада завдає шкоди працьовитим селянам, які важко заробляють на життя) [2, с. 146];

– *Хтось із спритних майбутніх журналістів про мене жартома придумав: «Один мельник жито меле, другий язиком».* (Йдеться

про Романа, про те, що, з одного боку, його підтримують, а з іншого, – критикують) [3, с. 3];

– **Вік живи, вік учиш.** (Автор показує, якою досвідченою не була б людина їй завжди доводиться вчитися на своїх помилках. Йдеться про Павла (Павця), який радить Романові, завжди вчитися не на чужих помилках, а на своїх) [3, с. 15];

– *Ні, але нещодавно нам телефонував і сказав, що робить мені на літо виклик. **На когось надійся, а сам не плошай.*** (Вжито для того, щоб показати, що людина повинна завжди розраховувати тільки на себе та на свої сили. Йдеться про Павла Васильовича, який втручається у справи Романа) [3, с. 48];

– *Долю не обійдеш навіть десятою дорого. **Доля і на печі знайде.*** (Розповідається про Варку, що вона вийшла заміж за солдата-білоруса та виїхала на батьківщину чоловіка, тому що так її було визначено долею) [2, с. 85];

– *Якась стара жінка не то жартома голосно висловила у бік молоді своє невдоволення: **«Не свистіть, а то всі гроші вивітрите».*** (Письменник залучив народну прикмету, тому що прикметам вірять. Йдеться про молодь, яка на весіллі тішилась, висвистувала, вигукувала [2, с. 86];

– *Піди перевір, коли в податкову і на гарматний постріл не підпускають. Однак, коли поміж людей є така балачка, то **диму без вогню не буває.*** (Використано у значенні негативного, небажаного наслідку, якому завжди передують певні причини. Розповідається про державу, яка забирає гроші у церкви на свої потреби. У контексті «забирають на агітацію, на підкуп виборців та людей») [2, с. 95];

– *Нічого безслідно не минає. **Хто на кого яму копає, той сам в неї впаде.*** (Прислів'я застосовано для того, щоб застерегти не робити зла іншим, бо воно обернеться проти тебе ж самого. У творі так говорить Поля Бабич, у якої трагічно загинув син. Його збила секретар районної ради, а її покривають депутати. Поля розуміє, що ця справа ніколи не буде розкрита і слід сподіватися лише на Божу кару) [3, с. 98];

– *Скоро моя кара впаде на голову тих, хто чинить зло. **Око за око, зуб за зуб.*** (Автор показує, що настане відплата за заподіяне державою зло простому народу. Так скаржиться Павло на те, що держава чинить зло народу, і вірить, що винні будуть покарані [3, с. 99];

– ***Знову за рибу гроші, знову розшукують, вказуючи адреси, де він може перебувати, і що злочинець має зареєструвати зброю.*** (Вжито у значенні «невідступно наполягати на чому-небудь, настирливо повторювати те саме». Йдеться про те, що вкотре безрезультатно

розшукується правоохоронними органами Коробков, який несе загрозу суспільству) [3, с. 108];

– *Звідки він знатиме, що кожна жаба своє болото хвалить, а об'єктивності катма? Одна водичка і самовихваляння.* (У романі йдеться про істориків, які вихваляють свою професію) [3, с. 113];

– *Майже кожне речення потребувало правки. Та повертати монографію не насмівся. Назвався грибом, то лізь у кошик.* (Вжито для того, щоб показати, якщо вже є поставлена перед собою мета, якщо дав згоду, то не потрібно відмовлятися, а йти до кінця, як у творі це трапилось з Варфоломенком, який приніс невивірену дисертаційну роботу і зазнав критики і сорому від комісії) [3, с. 113];

– *Брехня – шило, що вилазить із мішка,* – сказала, мати. (Йдеться про те, що мама хотіла застерегти Василька, щоб жив тільки з правдою у серці) [2, с. 56];

– *Бачиш, – сумно стішилась Наталка, – кажуть, одна голова добре, а дві краще.* (Використано для того, щоб вчити прислухатися до думок інших та не робити поспішних висновків. У романі йдеться про Романа, який звернувся за порадою до сестри Наталки у вирішенні господарських справ) [3, с. 135].

Роман також рясніє такими приказками: *очам не вірю* [2, с. 8]; *нехай буде гречка* [2, с. 10]; *одним миром мазані* [2, с. 24]; *шила не втайш* [3, с. 26]; *не трави душу* [3, с. 29]; *не в тих саях опинився* [3, с. 36]; *не всі вдома* [3, с. 16]; *п'яте колесо до воза* [3, с. 24]; *ні риба ні м'ясо* [2, с. 26]; *нечистий на руку* [3, с. 39]; *тримати язик за зубами* [2, с. 13]; *змішав праведне з грішним* [2, с. 71]; *наче на голиці* [3, с. 135]; *кинула оком* [3, с. 49]; *як середа на п'ятницю* [2, с. 148]; *не ликом шитий* [3, с. 39]; *ані пари з вуст* [3, с. 49]; *пальця в рот не клади* [3, с. 50]; *мокре місце лишилось* [3, с. 58].

Автор влучно використовує крилаті вислови, каламбури, формули мовленнєвого етикету. Наприклад: *«Відчай кричав про марнотність життя. Безсмертник обрїю запалив слова: «Лише з ненависті і втрат народжується любов і творчість»,* – так зазначає Феофан Прокопович. Адже любов – найпрекрасніше почуття, яке тільки може народитися в серці людини [3, с. 99];

«Слово – це видих душі». Слово звільняє душу людини від зневіри, байдужості, депресії. Слово – взаємини людського серця і Всесвіту. Зі словом народжується новий час [3, с. 102];

«Краса врятує світ», – так сказав Федір Достоєвський. *Письменник не розшифрував, не потлумачив, не розжував і не поклав до рота кожному читачеві, який смисл несе його афоризм. Не*

дешифрував, бо автор мав на думці духовну красу, красу душі [3, с. 120];

«Коли є окрема мова, то і є окремий народ». В цих словах учений-філолог Іван Огієнко мав на увазі життя української нації в рідному слові, у європейській родині, яка біля Ужгорода. Адже центром старої Європи якраз і є гостинний закарпатський край [3, с. 157].

«А я сказала спасибі, хай вам Бог помагає». (Цією формулою скористалася Ольга, щоб побажати сусідці кращої роботи) [2, с. 12];

«Дай, Боже, здоровля» – відповіла Ольга, побажавши Сергію довгих років життя [2, с. 16];

«А повилазило б тобі! Не хотіла вона! Дивитися треба, а не літати в небесах!». (Клене вітчим, коли Наталя ненароком залишила солодкий слід від свіжого варення на його піджаку. Саме ці слова передають справжнє ставлення вітчима до падчірки) [2, с. 27].

«Та що ви на мене налетіли, як коршун на курку». (Слово «коршун» вживається у значенні «хижа пташка, для полювання, яка обирає меншу за себе жертву». Так у селі називали Степана Польового, бо любляв сперечатися та нападати на людей, тому й мав прізвисько Коршун) [2, с. 43];

«З чоловіками розмовляла на рівних, не панькалась з ними, матюкалася у три поверхи». (Йдеться про пліткарку Параску, яка завжди користувалася лайливою та ненормативною лексикою, що свідчить про її нестримність, грубіть, невихованість) [3, с. 45];

«Гостинці йшли поза хмарами, бо жінка міняла на чарку і шварку». (Розповідається про Параску Денисівну, яка цінувала Петруся, слала гостинці, догоджала невдячній невістці, а невістка все міняла на випивку та їжу) [2, с. 17];

«Так, прийду. Гадаю, про вовка помовка. Яромір ще тримає у своїй цупкій пам'яті мою фізіономію». (Йдеться про Яромира, який згадує всіх лихим словом та не хоче пристосовуватись до умов життя) [3, с. 70];

«Голубонько моя, ще із Сергієм невідомо як буде, на воді вилами писано». (Автор хоче підкреслити, що подія малоімовірна, така, що може й не відбутися, як у творі це трапилось з Сергієм, який хотів влаштуватися за кордоном і планував там навчатися) [3, с. 71];

«Останнє слово у Теклі вискочило, наче вжила чорне слівце, бо її не доводилось виступати на правлінні». (Простежується негативне ставлення Теклі до Ольги Олійник, яка стала кращою ланковою, а «чорним слівцем» вона хотіла дошкулити Ользі і показати присутнім і свої заслуги) [2, с. 39];

«Оскалюється на тих, хто насмілився збити замки із правди, хто розповідає про роль партії у вчиненні злочину проти власного народу масовими репресіями, голодомором». (Вжито, щоб показати, що не все величне є правильним та вірним. Йдеться про Кіма, який висловлює свою думку про комуністичні гасла та про систему, що чинить злочин проти власного народу) [3, с. 33].

«Так і записали. А мені подумалось, що ця пані від скромності не помре, піде далеко, як її не спинять вчасно спритніші від неї». (Автор хотів показати у безглуздому становищі Людмилу Проценко. Коли назвали галузь журналістики, вона голосно назвала своє ім'я, пропонуючи себе на посаду, що й обурило колег) [3, с. 39].

У романі вжито більшість узуальних фразеологізмів, але ми знаходимо й трансформовані (у кожному гуморі є дрібка правди; хто на кого копанку копає, той сам в неї впаде; щоб тебе колька сколола, щоб тебе злидні обсіли) та авторські: старий буряк солодший на смак (про уже не молодого чоловіка-залицяльника), де два пси кусаються, третій хай не пхається; збити замки із правди; міняла на чарку і шкварку та ін. Вони виступають як засіб експресивності, комізму.

Висновки... Як бачимо, узуальні і трансформовані фразеологічні одиниці, вжиті у романі, сприяють розкриттю ідейного змісту і наданню високої художньої якості роману. Використання прислів'їв, приказок відіграє істотну роль. Послугуючись великою кількістю прислів'їв та приказок, письменник намагався зберегти перлини української мови, передати особливості розмовного стилю подолян. Вони використані з метою увиразнення авторського мовлення чи характеристики персонажів, підсилення художнього викладу, відтворення національного колориту мовлення, зокрема Поділля.

Список використаних джерел і літератури:

1. Передрій Г. Лексика і фразеологія української мови. / Г. Р. Передрій, Г.М.Смолянківа. – К.: Академія, 1993.– 29 с.
2. Мацько В. Катарсис: Частина 1 / Віталій Мацько – Хмельницький: Видавець ФОП Цюпак А. А., 2015. – 152 с.
3. Мацько В. Катарсис : Частина 2 / Віталій Мацько. – Хмельницький: Видавець ФОП Цюпак А. А., 2015. – 172 с.
4. Білодід І. Із спостережень над фразеологією української прози / І. К. Білодід // Мовознавство. – 1995.– №12.– С.23.
5. Білоноженко В. М. Функціонування українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К. : Наукова думка, 2000. – 156 с.
6. Алефіренко М. Теоретичні питання фразеології / М. Ф. Алефіренко – Харків, 1997. – 48 с.

7. Маховська С., Козуленко В. Фольклоризм роману Віталія Мацька «Катарсис» / С. Маховська, В. Козуленко // Філологічний дискурс: зб.наук.праць / гол. ред. В.П.Мацько. – Хмельницький : ХГПА, 2015. – Вип. 2. – С. 30-33.

References:

1. Peredrii H. Leksyka i frazeolohiia ukraiinskoi movy, K.: Akademiia, 1993, 29 s.

2. Matsko V. Katarsys: Chastyna 1, Khmelnytskyi: Vydavets FOP Tsiupak A. A., 2015, 152 s.

3. Matsko V. Katarsys: Chastyna 2 / Vitalii Matsko, Khmelnytskyi, Vydavets FOP Tsiupak A. A., 2015, 172 s.

4. Bilodid I. Iz sposterezen nad frazeolohieiu ukraiinskoi prozy Movoznavstvo, 1995, № 12, s. 23.

5. Bilonozhenko V. M. Funktsionuvannia ukraïnskykh frazeolohizmiv, K. Naukova dumka, 2000, 156 s.

6. Alefirenko M. Teoretychni pytannia frazeolohii, Kharkiv, 1997, 48 s.

7. Makhovska S., Kozulenko V. Folklorizm romanu Vitaliia Matska «Katarsys», *Filolohichni dyskurs: zbirnyk naukovykh prats*, 2015, Vyp. 2, ss. 30–33.

Summary

Halyna Stukan, Halyna Tsyts, Liudmyla Hlushok

The Role of the Usual and Transformed Phraseological Units in the Novel «Katarsys» by Vitalii Matsko

The role of the usual and transformed phraseological units in the novel «Katarsys» by Vitalii Matsko has been analyzed in the article. Particularly proverbs, saying, puns have become the matter of the research.

Phraseological units as one of the main features of the idiolect of the author were studied on the basis of sufficient factual material. On the results of the observation the conclusion has been drawn: phraseological units represented in the novel vividly depict characters' individuality and certain character traits, convey the thoughts and intentions accurately, define and evaluate the reality phenomena, render speaking etiquette, reflect the traditions and rites of Podillia region residents.

Key words: *language of the «Katarsys» novel, Vitalii Matsko's individual style, phraseological units, proverbs, saying, puns.*

Дата надходження статті: «28» вересня 2016 р.

Дата прийняття до друку: «13» жовтня 2016 р.